PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

QARAQALPAQ XALÍQ SAZ ÁSBAPLARÍNÍŃ TARIYXÍY DEREKLERI

Askarova Ziywar Kóshkinbaevna
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat
institutı Nókis filialı docenti
Mambetmuratova Gulparshın
"Dástúriy qosıqshılıq"
qánigeligi 1 kurs studenti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23480285

Annotatsiya:
Bul teziste qaraqalpaq xalıq saz ásbaplarınıń kelip shıǵıw tariyxı hám olardıń derekleri haqqında sóz etilgen.
Tayanısh sózler. Duwtar, tariyx, ápsana, nama, muzıka, áńız.

Аннотация:
В данном тезисе рассматривается история происхождения каракалпакских народных музыкальных инструментов и их источники.
Ключевые слова: Дутар, история, легенда, мелодия, музыка, легенда.

Annotation:
This thesis examines the history of the origin of Karakalpak folk musical instruments and their sources.
Keywords: Dutar, history, legend, melody, music, legend.

Qaraqalpaq xalqı eski xalıqlardıń biri bolıp, Orta Aziyadaǵı basqa xalıqlar sıyaqlı óziniń bay tariyxına, sonday-aq óz zamanına say joqarı mádeniyatına iye bolǵan xalıqlardıń biri bolıp esaplanadı. Qaraqalpaq xalqı Orta Aziya elleri qatarında erte zamanlardan baslap óziniń kóp tarmaqlı tawsılmas bay muzıka mádeniyatına iye bolǵanlıǵı belgili. Mádeniyatımız joqarı dárejede rawajlanıp, biyik shıńlarǵa erisiwinde milliy saz ásbaplarımız ázelden salmaqlı orın iyelep kelgen. Bay ǵáziynemiz bolǵan milliy saz ásbaplarımızdıń payda bolıw saǵası b.e.sh. IV ásir hám eramızdıń I ásirine tiyisli ekenligin ilim tastıyıqlaydı. Arablar Orta Aziyanı jawlap alǵannan keyin Islam dini menen buriŋǵı barlıq mádeniy baylıqlardı sıpırıp taslawǵa urınıp, sazdı shaytannıń iyisi, elge apat keltiredi," - dep xalıqtıń kewlin kóterip, erkin ómir súriwdi qadaǵan etti. Bul tuwralı 122 marhum Juman baqsınıń hayalı Biybiraba Juman baqsıdan esitken ańızın bilese gúrrin etedi: "Erte zamanlarda Buxara ámiriniń qol astında jasawshı xalıqlarǵa shárıyattıń kórsetiwi boyınsha saz shertip, qosıq aytqan adam dozaqıy, kimde kim saz shertip qosıq aytsa, ózi ólimdar, mali patshalıq", - dep húkim shıǵaradı. Usı qadaǵan etiw jaǵdayında saz-sáwbetsiz xalıqtıń bir qansha toy-merekeleri de ótedi. Biraq saz-sáwbetsiz ótken toylar kewilsiz óte berdi. Bunnan ábden shıdamı ketken xalıqtıń ishinen Ǵayıp shayır degen kisi qolına duwtarı menen xannıń datxanasına barıp: Saz benen sáwbetti yalgán demenler, Adam ata binyat

bolǵanda bardı, Olar hám dúnyaǵa kelgende bardı. – dep usı qosıqtı sazǵa qosıp aytıp, xannan bul húkimdi tárk etiwin ótinipti. Sonda kóp waqıtlardan berli saz esitpey, qulaǵı pitip júrgen xan shayırdıń dawısına balqıp ketip, oǵan taǵıda atqarıwǵa buyrıq beripti. Qobız. Qaraqalpaq xalq arasında kelip shıǵıwı jaǵınan eń eski, xalqımızdıń qanshadan qansha tarıxıy waqıyalarınıń gúwası, muzika mádeniyatimizdiń altın ǵaziynesi bolıp qádirlenetuǵın milliy saz ásbaplarınıń biri-qobiz. Dereklerge qaraǵanda qibiz ásbabi VI ásirlerde payda bolǵan. Qobiz ásbabi tek qaraqalpaqlarǵa ǵana tán bolip qalmastan, baslap da ko'plegen shiǵis xaliqlarinda solar qatarinda: qazaq, qirǵiz, o'zbek, uyǵir, uliwma túrk tilles xaliqlariniń ko'pshiliginde, sonday aq, povoljiya, kavkaz átirapindaǵi xaliqlar, sibir, Orta Aziya, ukraina qobizlari (bandura) h.t.b xaliqlarda da ushirasadi. Qobizdiń piri IX-X ásirlerde jasaǵan Qorqit ata hám Diywanayi buriq dep esitemiz. Qorqit ataniń qobiz jonip otirǵanin shaytanlar ko'rip, onnan qobizin ko'rsetiwin soraǵanda, Qorqit ata shaytanlardan qobizdi jasiripti. Sonnan soń Qorqit ata o'zin toǵaydan shiǵip ketip baratirǵan kisige uqsatip, jasirin túrde basqa joldan panalap barip, shaytanlardiń o'z-ara sáwbetlerin tińlapti. Shaytanlar bolsa Qorqit ata haqqinda bilay desip otir eken."... Qorpit ata júdá ájayip is baslap atir eken, biraq aqirina shekem jetkere almapti. Eger de Qorqit ata qobizin toǵaydaǵi dońiz súykelip quwraǵan jigildik jiydeniń aǵashinan jonsa, onnan tostaǵan shiǵarsa, oniń tostaǵanin baqirawiq túyeniń bas terisi menen qaplasa, oǵan kisnewik attiń quyriǵinan alip qil taqsa, qumliqta, tawda o'setuǵin sasiq quraydiń shiresinen (shayirinan) jaqsa, qildiń astinan ko'terip turatuǵin go'ne qabiqtan jonip tiyek salsa, júdá shiqqish ásbap bolǵan bolar edi. Qorqit ata shayxanlardiń bul so'zin esitip izine ǵirra qaytip, shaytanlardiń aytqaninday qilip qobizin islegen eken túrli namaǵa shertiletuǵin saz ásbabi, judá jaqsi qobiz bolipti". Ol bas hám shanaq bolip tiykarǵi eki bo'lekten quraladi. Qobizdiń gewdesi túye terisi menen qaplanip, dástesine jilqi quyriǵinan alinǵan jup tar taǵilip ol ko'binese kvarta intervalina sazlanip, bul ásbaptiń diapazoni 1,52 oktava ko'lemine boladi. Qobizdiń ko'leminiń uzinliǵi oniń atqariwshisi bolǵan jirawǵa baylanisli. Bul saz ásbabinan do'relip, atqarip kiyatirǵan namalarǵa "Ayǵa shap", "Sholasqan", "Jerbeyit", "Tolqin" DUWTAR– Duwtar Orta Aziya xalıqları hám Qaraqalpaq xalqı arasında keńnen taralǵan muzıkalıq ásbap. Eger qobızdı tek jırawlar shertken bolsa duwtardı baqsılar, sázendeler hám háweskerler shertken. Ózbek hám Túrkmen xalıq muzıkasın toplaǵan hám izertlegen ilimpazalar V.A.Uspenskiy hám V.M.Belyaevlar duwtardıń 123 kelip shıǵıwı haqqında ayırım ańızlardı keltiredi. Olardıń aytıwı boyınsha biziń dáwirimizden burın IV-V ásirlerde jasaǵan Áplatun (Platon) hámde biziń dáwirimizdiń VIII-IX ásirinde jasaǵan Muxammed Payǵambardıń dostı Házireti Áliy zamanınan bizlerge kelip jetken. Ańızlarǵa qaraǵanda, duwtar saz ásbabı qobızǵa uqsap áyem zamanlardanbar ekenligin aytıwǵa boladı. Orta Aziyanıń belgili ilimpazları (Dárvish Áliy-changi, Kavkaviy, Farabiy) miynetlerinde duwtar haqqında maǵlıwmatlar bar. Duwtar sózi parsı tilinen alınǵan: duw-eki, tar sım degen mánini ańlatadı. Qaraqalpaqlarda duwtardıń eki túri ushırasadı. Oyma duwtar, ekinshisi qurama duwtar. Oyma duwtar pútin tut aǵashınan islenedi. Duwtardıń qurama túrindegi gewdesi qawınnıń tiligine uqsaǵan qabırǵalardan jelim menen biriktirilip soǵıladı. Duwtardıń moynı súyekten islengen naǵıslar menen bezetiledi. Sonlıqtan bunday duwtarlardı «Ala moynaq duwtar» dep ataydı. Duwtardıń sırtqı pishimi almurtqa uqsas bolıp keledi. Duwtardıń beti kóbinese jiyde yamasa tut aǵashı menen qaplanadı. Betinde ses shıǵarıwshı tesikleri boladı. Tarlardıń terbelisi tiyek arqalı qaqpaqqa ótip duwtardıń quwıslıǵınan ses shıǵadı. Duwtardıń ses kólemi (diapazonı) bir yarım oktavaǵa shamalas boladı. Bunıń nátiyjesinde duwtardıń sesti

kúsheydi, ses kólemi keńeydi, texnikalıq múmkinshilikleri arttı hám duwtardıń toparı payda boldı. Bunday ózgerislerdiń nátiyjesinde duwtarlar toparı xalıq sazları orkestrine kirgizildi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Ayımbetov. Q “Xalq danalıǵı”, “Qoraqalpaqstan” baspası 1968 yil
2. Ayımbetov “Xalq danalıǵı”, “Qoraqalpaqstan”, baspası Nokis “Qaraqalpaqstan” 1988 j.d
3. Ayımbetov. K.Q, Jumaniyozov. I.R. Xalıq saz ásbaplarında shertiwdi úyretiw usılları (metodikasi)
4. Qobil Maksetov “Dastanlar ziyraular baksylar” Nokis “Qoraqalpaqstan” baspası 1992 jıl.n
5. Ziywar, A., & Azamat, S. (2026). DUWTAR ÚYRENIW TARIYXINAN. WORLDWIDE CROSS-DISCIPLINARY RESEARCH, 3(3).
6. Ziywar, A., & Aysanem, U. (2026). BAXSHI VA JIROVLAR. Worldwide Cross-Disciplinary Research, 3(3).
7. Askarova, Z. K. (2024). EXPANDING THE INDEPENDENT OUTLOOK OF STUDENTS THROUGH FOREIGN STUDY PROGRAMS IN HIGHER EDUCATION. Inter education & global study, (6), 111-121.
8. Қоңыратбаев, А., & Асқарова, З. (2022). ЎРТА ОСИЁ ҲУДУДИДА ИЖРОЧИЛИК САНЪАТИНИНГ ПАЙДО БЎЛИШИ. Oriental Art and Culture, 3(2), 777-781.
9. Жарылқағанов, А., & Асқарова, З. (2022). ЎЗБЕК ВА ҚОРАҚАЛПОҚ АНЪАНАВИЙ МУСИКА АСБОБЛАРИ. Oriental Art and Culture, 3(2), 741-746.
10. Аскарова, З. (2021). XALÍQ SAZLARÍN SHERTIW METODLARÍ. Интернаука, (2-2), 79-81.
11. Асқарова, З. (2021). ҲОЗИРГИ ЗАМОН ҚОРАҚАЛПОҚ ШЕЪРИЯТИНИ ҒОЯВИЙМАВЗУЛИ БАДИЙЭСТЕТИК ЖИҲАТЛАРИ. Oriental Art and Culture, 2(4), 471-475.
12. Kóshkinbaevna, A. Z., & Azamat, U. (2025). ÁMET BAQSÍ DÓRETIWSHILIGI. ACUMEN: International journal of multidisciplinary research, 2(5), 408-411.
13. Ziywar, A., & Aysanem, U. (2026). BAXSHI VA JIROVLAR. Worldwide Cross-Disciplinary Research, 3(3).
14. Kóshkinbaevna, A. Z., & Uldawlet, B. (2026). BAXSHI GENJEBAY TILEWMURATOV IJODI. Worldwide Cross-Disciplinary Research, 3(3).
15. Alfiya, Q. (2023). Milliy Musiqa San’ati Va Yoshlar Tarbiyasi. Journal of Creativity in Art and Design, 1, 16-20.
16. Nazarbaevna, Q. A., & Serjanovich, K. S. (2024). The Importance of Scenario in Cultural Events. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 4, 259-262.
17. Nazarbaevna, Q. A., & Saliyevna, Y. Z. (2025). SPECIFIC FEATURES AND CHALLENGES OF TEACHING AMATEUR CHOREOGRAPHY TO STUDENTS. AMERICAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE, 3(10), 95-103.